

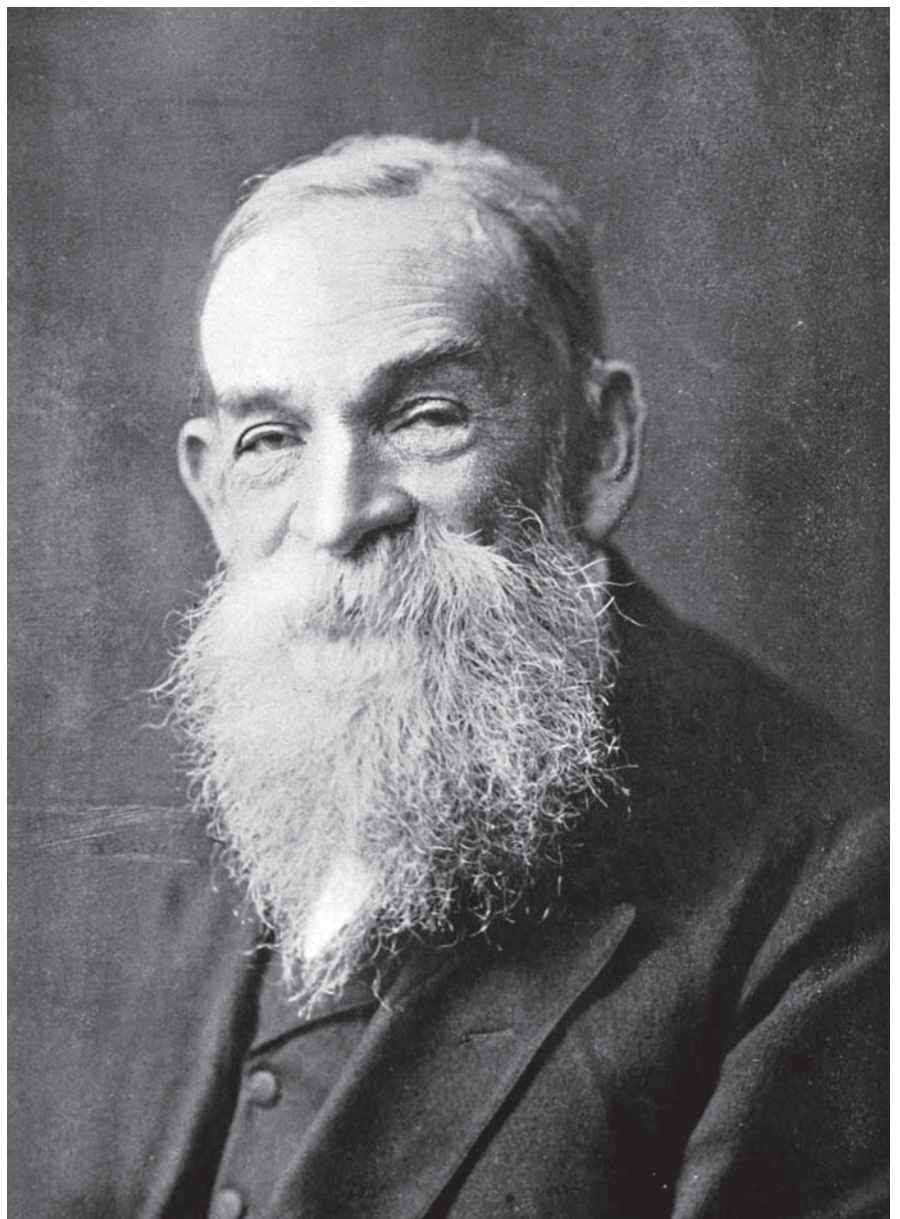
Sudenkorennot, Kalevala ja W. F. Kirby

Matti Hämäläinen

SUMMARY

Dragonflies, the Kalevala and W. F. Kirby

The origin and nomenclatorial fate of the synonymized dragonfly genus-group names *Aino* Kirby, 1890 and *Untamo* Kirby, 1889 are discussed. These names were based on two characters from the Finnish national epic, the Kalevala, which was translated into English by W. F. Kirby in 1907. Among Odonata a third and surviving name from this source is the specific epithet of *Aristocypha aino* Hämäläinen, Reels & Zhang, 2009. The article also discusses the negative attitude among other odonatologists towards Kirby's radical changes in dragonfly nomenclature in his synonymic world catalogue (1890), with particular reference to Ferdinand Karsch's satirical 1896 article 'Kirby-Gomphus and Nunney-Gomphus'. Several other Kalevala-based scientific names in other insect groups and plants are listed.

Kuva 1. William Forsell Kirby.

Kuva 2. *Nannothemis bella* -naaras. Maine, USA. Kuva: John C. Abbott.

*"Itse liehuit lehtyisenä,
Perhosena pyörähtelit,
Marjana emosi mailla,
Vaapukkana vainiolla."*

(Kalevala, 22. runo).

Nämä säkeet ovat harvoja Kalevalassa, Suomen kansalliseepoksessa, olevia viittauksia muihin hyönteisiin kuin mehiläiseen ja "toukkaan". Tosin sana *korento* esiintyy muussa merkityksessä muutamissa runoissa, esim. säkeissä "Laai rautainen korento, teräksinen tienaellos", "Syösti rautaisen korennon suuhun Antero Vipusen, ikenihin irjuviin, leukoihin lotiseviin", "syökse kultainen korento leukaluusta leukaluuhun". *Korentohan* on alun perin ikivanha tankomaista tai riukumaista puuesinettä kuvaava sana. *Sudenkorento* on sanana myöhempiä perua, mutta sekin mainitaan jo Daniel Jusleniuksen sanakirjassa vuodelta 1745. Miksi ihmeessä sitten tämä otsikko ja koko

kirjoitus? Ikääntymisen harvoja iloja on, että voi helpommin heittäytyä erikoisten aiheiden kimppuun välittämättä enää mahdollisesta kylähullun leimasta. Tosin tähän Crenatan päätoimittajan pyytämään kirjoitukseen on myös asiallinen, odonologinen perusta. Kirjoitus on laajennettu versio Suomen Luonnossa (8/2009) ilmestyneestä samaa aihepiiriä koskevasta kirjoituksestani.

Maailman sudenkorentolajien pitkistä luettelosta löytyvät nimet **Aino puella** Kirby, 1890 ja **Untamo apicalis** Kirby, 1889. Missään ei suoraan sanota, että sukunimet olisi annettu Kalevalan henkilöiden mukaan. Tieteellisten nimien etymologian selittäminen ei siihen aikaan ollut vielä tapana. Mutta koska nimet ovat William Forsell Kirbyn (1844–1912) kynästä, asia on päivänselvää. Kirby (kuva 1) oli Lontoon luonnonhistoriallisessa museossa työskennellyt entomologi, jonka erikoisimpiin saa-

vutuksiin kuului myös Kalevalan kääntäminen englanniksi suomenkielistä alkuteosta käyttäen. Tuotteliaalta ja ansioituneelta hyönteistutkijalta ja ilmeisen huippulahjakalta mieheltä oli riittänyt aikaa myös suomen ja sen sukukielen oppimiseen. Kirbyn teos *Kalevala, The Land of Heroes* ilmestyi vuonna 1907, ja siitä on tullut klassikko. Viimeisin painos ilmestyi 1.6.2007. Kirja teki Suomea tunnetuksi maailmalla jo ennen Paavo Nurmea.

Ainolle, neidolle nuorelle, sisarelle nuoren Joukahaisen, käy huonosti. Vaka vanhan Väinämöisen kosintaa pakeneva Aino hukuttautuu meren aaltoihin. "Se oli surma nuoren neien, loppu kaunihin kanasen". **Untamolla**, utalalla miehellä, on myös karu kohtalo hänen veljenpoikansa Kuller von kostaessa lapsuudessaan kokemansa vääryydet koko Untamolän välle. Hyvin ei ole käynyt Ainon eikä Untamon kaimoil-lekaan korentonimistössä. Kalevalalaisittain

ilmaistuna ne "upposivat iäksi synonyymien syövereihin".

Kirby nimesi vuonna 1890 uuden libellulidi-suvun ja lajin *Aino puella* (suomeksi Aino-tyttö) yhden koiras- ja naarasyksilön perusteella. Korennot oli kerätty tuntemattomasta paikasta, mutta Kirby oletti niiden olleen peräisin jostain päin Malaijien saaristoa. Vuonna 1911 ilmestyneessä revisiossa Friedrich Ris totesi näiden yksilöiden kuuluvan Pohjois-Amerikan itäosissa esiintyvään *Nannothemis bella* (Uhler, 1857) -lajiin, ja näin myöhemmin annetusta *Aino puella* -nimestä tuli synonyymi. *N. bella* (kuva 2), jota tieteellisiä nimiä vieroksuvat kutsuvat nimellä "Elfin Skimmer", on maailman pienimpiä aitosudenkorentoja, vain 18–20 mm:n mittainen koko pituudeltaan (takasiiven pituus 10–15 mm). Vaikkei se työntökorento olekaan, olisi myös *Aino puella* ollut pikkuraiselle korennonle oikein sopiva nimi.

Untamo-suvun tarina kesti vain muutaman kuukauden. Kirby kuvasi vuonna 1889 uuden libellulidi-suvun ja lajin – *Untamo apicalis* – yhden naarasyksilön perusteella, joka oli kerätty Molukkien saariryhmään kuuluvilta Sula-saarilta. Kirbyn pahin kiistakumppani Ferdinand Karsch huomasi heti, että kyseessä on vain jokin tavallinen *Neurothemis*-laji. Myöhemmässä kirjallisuudessa tälle lajille on esitetty kaksi synonyymia, *N. ramburii* (Brauer, 1866) ja *N. fluctuans* (Fabricius, 1793). Näiden lajien tunnetun levinneisyyden perusteella kyseessä täytyy olla *N. ramburii*. *Untamo apicalis* -tyyppisyksilö kuului Alfred Russel Wallacen, tunnetun tutkimusmatkailijan ja evoluutioteorian toisen, pahasti Charles Darwinin varjoon jääneen kehittäjän, matkoiltaan tuomiin kokoelmiin. Korento lieinee kuitenkin Wallacen avustajan Charles Allenin vuonna 1861 keräämä, sillä Wallace ei itse tietävästi vierailut Sula-saarilla.

Utalán Untamon korentokaiman häviämisestä en paljon välittänyt, mutta Aino-nimen kohtalo harmitti sen verran, että jo vuosia sitten päätin, että nimi ansaitsee uu-

den tulemisen jonkin tieteelle uuden neidonkorentolajin nimenä. Uusista lajeista ei sinänsä ollut puutetta, mutta tarkoitukseen sopivalla lajilla täytyisi olla jokin looginen yhteys Kalevalaan. Syyskuussa 2008 vihdoin tärppäsi. Hongkongissa asuva Graham Reels kysyi mielipidettäni Hainanin saarella esiintyvistä värikkäistä neidonkorentojen sukulaisheimoon Chlorocyphidae kuuluvasta *Aristocypha*-lajista, jonka eri tutkijat ovat aiemmin määrittäneet joko *A. fenestrellaksi* tai *A. spuriaksi*. Olin nähnyt näitä Hainanista kerättyjä yksilöitä jo 15 vuotta aiemmin ja ajatellut niiden mahdollisesti edustavan uutta lajia tai ainakin alalajia. *Aristocypha*-suku on kuitenkin sen verran hankala, että asia oli silloin jäänyt hautumaan. Vuonna 2008 olin paremmin perillä suvusta, koska olin vähän aikaisemmin tutkinut eri museoissa suvun lajien tyyppisyksilöitä ja ottanut niitä lainaksi. Siitä syystä nyt oli helpompi päättää kuvata Hainanin yksilöt uutena lajina. Nimeksi valittiin *Aristocypha aino* Kalevalan Aionon mukaan (kuva 3). Tarpeellinen yhteys Kalevalaan oli jälleen W. F. Kirby. Kirby näet julkaisi vuonna 1900 ensimmäisen selvityksen Hainanin sudenkorentolajistosta. Neljästätoista luetellusta lajista neljä oli kuvattu uusina lajeina. Niiden joukossa oli myös hyvin erikoinen ja värikäs *Pseudolestes mirabilis* -laji, jonka takasiivet ovat poikkeuksellisen

lyhyet. Ohessa ote *A. aionon* lajinkuvauksesta, joka ilmestyi japanilaisessa *Tombo – Acta Odonatologica Japonica* julkaisusarjassa (Vol. 51, s. 16–22) helmikuussa 2009, tekijöinä Matti Hämäläinen, Graham T. Reels ja Haomiao Zhang.

Etymology. Aino, a noun in apposition. **Aino** is a nymph from the Finnish national epic, the Kalevala. W. F. Kirby, who translated the Kalevala into English (Kalevala: The Land of Heroes, 1907; last reprinted in 2007), in 1890 named a new dragonfly genus and species *Aino puella* ['Aino girl!'], undoubtedly inspired by this charming and tragic Kalevala character. Sadly, Kirby's name was later synonymised with *Nannothemis bella* (Uhler, 1857), thus disqualifying *Aino* as a genus group name. Therefore this delightful name is here reintroduced to odonatology as a species name, largely as a tribute to Kirby who was first to list the known odonate fauna of Hainan in 1900.

Hyönteistaksonomina Kirby oli hyvin pendantsi, ja hän noudatti nimistösääntöjä pilkulleen kaivaen kirjallisuudesta joukoittain vanhoja, kauan sitten unohdettuja lajinimiä jo vakiintuneiden tilalle. Tämä ärsytti monia muita alan tutkijoita ja sai aikaan useita hyvin kriittisiä kommentteja ja jopa polee-

Kuva 3. *Aristocypha aino* -koiras. Hainan, Kiina. Kuva: Graham T. Reels.

misiä kannanottoja hyönteistieteellisissä julkaisuissa.

Maailman sudenkorenoista laatimassa, vuonna 1890 ilmestyneessä luettelossa "A synonymic catalogue of Neuroptera Odonata, or dragonflies" [<http://archive.org/details/synonymic-catalog00kirby>] Kirby muun muassa poisti käytöstä vakiintuneen *Calopteryx*-nimen. Se aiheutti todellisen nimistösekaannuksen, jota ei vielä ole virallisesti ratkaistu. Jokikorentosuvusta *Gomphus* Kirby käytti jostain syystä sukunimeä *Aeshna*, ukonkorenoista puolestaan sukunimeä *Aeschna*. Erityisen kärkevästi Kirbyn nimistöä vastaan polemisoi jo edellä mainittu Ferdinand Karsch. Hänen toimittamassaan *Entomologische Nachrichten* -julkaisusarjassa (Vol. 22, s. 16; 1896; ladattavissa sivustolta <http://www.biodiversitylibrary.org/item/42399#page/30/mode/1up> ks. page 16) ilmestyi ehkä odonatologian historian omaperäisin artikkeli "Kirby-Gomphus and Nunnery-Gomphus". Tämä lyhyt anonyyminä julkaistu satiiri oli Karschin itsensä kirjoittama. Siinä *Macromia picta* ja *M. cincta*, kaksi sudenkorentolajia, nöyrästi pyytävät oppineita herroja W.F. Kirby ja W.H. Nunnery siirtämään myös heidät uusiin sukuihin, joille sopisivat hyvin uudet sukunimet *Kirby-Gomphus* ja *Nunnery-Gomphus*. Korentoparat tunsivat itsensä pahasti laiminlyödyiksi siitä syystä, että Kirby ja Nunnery olivat eri julkaisuissa siirtäneet muita *Macromia*-lajeja uusiin, oudosti nimettyihin sukuihin ja vaihtaneet lajinimetkin. Huvittavinta koko asiassa on kuitenkin se, että nämä pilailumielessä tekaistut sukunimet *Kirby-Gomphus* ja *Nunnery-Gomphus* kummittelevat vieläkin virallisessa eläintieteellisessä nimistössä taksonomisesti valideina niminä, ks. <http://uio.mbl.edu/NomenclatorZoologicus/>

Maailman sudenkorentojen luetteloissa niitä ei kuitenkaan onneksi näy edes synonyymeinä. *Macromia picta* on nykyisin *Phyllomacromia picta*, mutta *Macromia cincta* suku on edelleen sama. Mainittakoon vielä, että samainen Karsch tunne-

taan antropologiireissä paremmin nimellä Ferdinand Karsch-Haack. Hän julkaisi myös ihmisten seksuaalisuutta koskevia tutkimuksia. Toinen originelli ja sanavalmis sudenkorentotutkija Erich Schmidt (*Entomological News* 59(8): 197–210, 1948) kutsui Kirbyä omalla tieteellisellä nimellä *Kirbyus redivivus* ja toivoi, ettei toista samanlaista ultraradikaalia "bibliographic grave-diggeriä" enää koskaan tulisi.

Sudenkorentojen ohella Kirby tutki myös perhosia, suorasiipisiä ja muitakin hyönteisiä. Hän kuvasi sadoittain uusia lajeja ja kirjoitti useita kirjoja, erityisesti Euroopan perhosista. Ensimmäisen perhoskirjansa "A manual of European butterflies" ilmestyessä hän oli vasta 18-vuotias!

Myös SSS:n jäsenten kannattaa muistaa hänet. Ilman Kirbyä meillä ei olisi käytössä Jarmo Latvan lanseeraama lempinimeä "kekilistit", joka huvitti meitä seuran toiminnan alkuvuosina. Kirby näet kaivoi esiin jokikorenon täysin unohdetun ensimmäisen lajinimen *cecilia*. Aiemmin laji tunnettiin nimellä *Ophiogomphus serpentinus*. *Cecilia* vakiintui yleiseen käyttöön kuitenkin vasta parikymmentä vuotta sitten, 100 vuotta Kirbyn "löydön" jälkeen. Mielestäni nimi olisi hyvin saanut jäädä pölyttymään Antoine Francois de Fourcroy vanhan (1785) kirjan sivuille. Siellä on muitakin nimiä, jotka olisivat aiheuttaneet muutoksia Euroopan lajien nimistöön, mutta onneksi Kirby ei osannut yhdistää niitä nykyisiin lajinimiin. Uusimpien, vuonna 2000 voimaan tulleiden nimistösäännösten mukaan tämän kaltaiset unohdetut nimet (*nomen oblitum*) eivät enää uhkaa vakiintuneita nimiä.

Takaisin Kalevalaan. Vuonna 1894 Kirby nimesi uuden päiväperhossuvun **Tellervo**. Sekin nimi on selvästi Kalevalasta peräisin – "Tellervo, Tapion neiti, metsän tyttö tylleröinen, utupaita, hienohelma, hivos keltainen, korea". Onneksi edes tämä sukunimi jäi voimaan. Sukuun kuuluu seitsemän lajia täpläperhosia, jotka esiintyvät Australian trooppisessa itäosassa, Uudessa-

Guineassa ja sen pienillä lähisaarilla. Trinidadissa puolestaan elää täpläperhosalaji *Archaeoprepona demophon* **ilmatar** (Fruhstorfer, 1916). Muita Kalevalasta nimensä saaneita hyönteisiä ovat loispistiäissuvut **Kaleva** Graham, 1957 ja **Ahtola** Claridge, 1961 sekä loispistiäislaji *Systole* **tuonela** ja *Eurytoma* **tapio**, molemmilla M.F. Claridgen v. 1959 antamat nimet. On myös Rauno Väisäsen v. 1979 nimeämä sienisääskilaji *Mycomya* **hiisi**. Muitakin vastaavia nimiä varmaankin löytyy, varsinkin hyönteisnimistöstä. Suomen runsaan 20 000 hyönteislajin nimien selailu ei riitä, sillä Kalevala sattuu olemaan suosittu muuallakin kuin Suomessa. Myös kasvitieteilijät osaavat. Turun yliopiston Amazon-tutkimusryhmässä työskennellyt hollantilainen Maarten Christenhusz nimesi vuonna 2006 Pieniltä-Antilleilta löydetyn uuden saniaislajin nimellä *Danaea* **kalevala**. Tämä nimi ylitti uutiskynnyksen Suomessa marraskuussa 2007.

On arvioitu, että maailman eliölajeista jopa 80–90 % olisi vielä nimeämättä. Se on kättämätön määrä. Viime aikoina uusia lajeja on kuvattu vuosittain noin 20 000, sudenkorentolajejakin useita kymmeniä (vuosina 2007–2011 keskimäärin 47 lajia vuodessa). Nimien keksimisessä vain mielikuvitus on rajana. Jos haluaa roppakaupalla kansainvälistä julkisuutta, voi nimetä vaikkapa jonkin australialaisen paarmalajin poplajalaji Beyoncén mukaan. *Scaptia beyonceae* -lajin kullankeltainen takaruumiin pää toi Bryan Lessardin mieleen hänen idolinsa. Tuoreimpia julkisuuden henkilöiden mukaan nimettyjä lajeja on *Hyloscirtus princecharlesi* -sammakkolaji Ecuadorista. Heinäkuussa 2012 julkistetulla nimellä on peräti 10 auktoria, joista useimmilla vielä kaksiosainen sukunimi. Siis todellinen lajiluettelon tekijän mieliharmi. Muita vastaavia tunnettujen henkilöiden tai muiden julkisten mukaan nimettyjä lajeja löytyy runsaasti, muutamia niistä on tällä sivustolla: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_animals_named_after_celebrities